

Szomatikus diszfunkciók és pedagógiai konfliktusok

Ha egy testnevelőtanár tizenöt évet eltölt a pályán, óhatatlanul sok negatív élmény gyülemlik fel benne: a tanuló leveri a lécet, kilép a dobókörből, elesik, bukdácsol, ügyetlenkedik, leesik a szerről, elejti a labdát, elvétí a dobást, hibáz, ront, vét.

Az ilyen és ehhez hasonló, sorozatosan ismétlődő jelenségek a következők végiggondolására készítettek. Kell lennie mindezekben valamilyen lényeges közös vonásnak, egy kemény magnak, egy alapjelenségnek amelynek megértése nélkül a tanulói kudarcjelenségek gyakorlati kezelése teljesen lehetetlennek látszik. Hogy konkrétabb nevet adjunk a problémának, a "szomatikus diszfunkció" terminus technicust fogjuk használni.

A "szomatikus diszfunkció" kifejezés verbálisan a rosszul végrehajtott, a nem előírászerűen elvégzett fizikai cselekvést kívánja megjelölni. Megközelítésünk szerint az ügyetlen gyerek nem azért ügyetlen, mert hiányzik belőle az ügyesség, hanem azért, mert *egymás ellen ható*, egymást rontó, akadályozó képességekkel rendelkezik. Ha a diszfunkció nem képességek hiánya, hanem képességek összhangjának hiánya, akkor feltehetően a kudarcban is egyfajta összhanghiányt kell keresni ill. látni. Eszerint tehát a szomatikus diszfunkció megértéséhez valamilyen "összhanghiány-elméleten" keresztül kell, hogy vezessen az út. Ez a konfliktuselmélet. A szomatikus diszfunkció megértését a konfliktuselméleten belül kell keresni. Ehhez kiindulási alapul szolgált a Klein-Farkas (1989) tanulmánya. Dolgozatunkban az alapjelenségek 1. táblázat tagjainak típusait kívánjuk feltárni.

Szituáció (rövidítve)	Faktor
1. Nem sikerül a bemutató kísérlet	7
2. Egy diák késik	8
3. "Vigye a szemetét maga"	1
4. Hátról megdobnak	2
5. "Apám másképp mondta"	7
6. "Elfelejtettem a tizóraitam"	8
7. Hibát csempésztek a szövegembe	2
8. Egy tanuló nem akarja folytatni a feladatot	6
9. Egy diák mindig rossz választ ad	6
10. Rajzszögbe ültem	2
11. Hátat fordítottok, beszélgetés kezdődik	6
12. A diákok esznek, kártyáznak	6

Szituáció (rövidítve)	Faktor
13. Aranyhórcsög fut át a katedrán	7
14. Szándékosan megrongálták a kocsimat	2
15. Háttal ülnek nekem a diákok	9
16. Benedvesztették a széke	2
17. Az egész osztály dúdol	2
18. "Hülye vagy!"	1
19. A felszólítás után is "rágózik"	1
20. Dolgozat közben feláll és kérdez	3
21. Óra alatt levelet ír	3
22. Egy diák engem majmol	2
23. Nem akarja letörölni a táblát	3
24. A tanulók bezárták az ajtót	2
25. Hazudtak, hogy ne kelljen dolgozatot írni	3
26. Újra megzavarják az órát	3
27. Figyelmeztetés ellenére fecsegnek	4
28. "Olyan gyorsan diktál..."	3
29. Nem hozták el a kért újságot	3
30. Egér ugrik elő a fiókból	2
31. "Na kijózanodott?"	2
32. Szünetben nem mennek udvarra	9
33. "Már megint ez?"	4
34. Hiába kérek csendet	4
35. Nem akarják felfogni, amit mondok	4
36. Örülnek, hogy nincs dolgozat	5
37. Egy diák a körmét tisztítja	5
38. "Hogy jön ahhoz, hogy tegezzen?"	5
39. Egy tanuló ismét a padon fekszik	5
40. A táblához fordulok – nevetnek	5
41. "Nem volt kedvem készülni"	5
42. "Miért kapok ilyen szar jegyeket?"	1

1. táblázat: Szituációk és faktorok (Klein–Farkas (1989) nyomán)

A konfliktusszituációk elválaszthatatlan velejárója – felfogásunk szerint – a kudarcforrás. Az 1. táblázat mind a 42 szituációját az jellemzi, hogy az egyik konfliktuspartner (ti. az osztály valamelyik tagja vagy csoportja) kudarcforrást nyit a másik partner (ti. a tanár) számára, minek következtében az diszfunkcionál, azaz nem tudja rendeltetésszerűen végezni feladatát. Figyelmesen vizsgálva ezeket észrevehető, hogy egy tulajdonság (attribútum): az aktivitás vagy ennek ellentéte: a reaktivitás mindegyik esetben megnyilvánul. Így például az 5.: "Apám másképp mondta" szituáció szembeszegülés egy tanári kijelentéssel, tehát reaktív kudarcforrást takar. Ezzel szemben a 7.: "Hibát csempésztek a szövegembe" szituáció kudarcforrását aktívnek tartjuk. A részletes elemzés eredményeképpen kiderült, hogy az eredeti 42 konfliktusszituáció közül 23 az aktív kudarcforrású csoportba tartozik, a maradék 19 pedig a reaktívba.

A konkrét szituációk sorszámát is tartalmazó jelöléssel azt írjuk, hogy:

$A = \{1, 2, 4, 7, 9-18, 21, 22, 24, 25, 30, 31, 36, 37, 40\}$

$R = 23$

$R = \{3, 5, 6, 8, 19, 20, 23, 26-29, 32-35, 38, 39, 41, 42\}$

$$|R| = 42 - 23 = 19$$

$\bar{A}$ ill. $|R|$ az A csoport ill. R csoport tagjainak számát jelöli. Azt is írhatjuk, hogy

$$\bar{A} = R \text{ ill. } \bar{R} = A$$

ahol $\bar{A}$ az A csoport ellentétjét jelöli, vagyis mindazon szituációk összességét, amelyek tagjai nem tartoznak az aktív (A) csoporthoz. Hasonló az R jelölés jelentése is.

Általában valamely csoport *ellentétjén* (vagy *maradékán*) azon tagok összességét értjük, amelyek az adott csoportba nem tartoznak. A Klein-Farkas (1989) által feldolgozott jelenségkör tagjait nemcsak kudarcforrások aktivitása (tanulók általi aktív megnyitása) szempontjából különböztetjük meg, hanem aszerint is, hogy az adott konfliktusszituációban a tanár ellen megnyíló kudarcforrás a szituáción *belül* vagy *kívül* foglal-e helyet.

Ha nem sikerül a bemutató kísérlet, a *kudarc* forrása az osztályban, tehát a szituáción *belül* van:

$$B = +$$

Ha egy diák késik, de azt mondja "Késétt a buszom", akkor *külső* kudarcforrást nyit meg a tanár számára, így hoz létre konfliktushelyzetet:

$$K = + \text{ (azaz } B = -)$$

Összefoglalásként írhatjuk, hogy

$$B = \{1, 3, 4, 7-13, 15-28, 30-40, 42\}$$

illetve, hogy

$$K = \{2, 5, 6, 14, 29, 41\}$$

A belső kudarcforrású konfliktusszituációk száma: 36, a külsőké pedig: 6

$$\text{azaz } |B| = 36 \quad |K| = 6$$

Látható az is, hogy

$$\bar{B} = K \text{ ill. } \bar{K} = B$$

vagyis, hogy a B és K csoport egymás ellentétjei (maradékai). A további elemzés során kiderül az is, hogy ha a "kollektivitást" C -vel, ellentétjét pedig E -vel (egyediség) jelöljük, akkor írhatjuk, hogy

$$C = \{1, 7, 11, 12, 14, 15, 17, 24-29, 32-36, 40\}$$

$$E = \bar{C} = \{2-6, 8-10, 13, 16, 18-23, 30, 31, 37-39, 41, 42\}$$

$$|E| = |C| = 23$$

$$C = 19$$

A negyedik kudarcforrás-attribútum a "nyíltság" (D), ellentéte a "rejtettség" (I), "indirektség".

Ezekre nézve könnyű látni, hogy

$$D = \{1, 2, 3, 5, 6, 8, 9, 15, 17-20, 23-29, 31-39\}$$

$$|D| = 28$$

$$I = \bar{D} = \{4, 7, 10-14, 16, 21, 22, 30, 40-42\}$$

$$|I| = 14$$

Ezáltal a Klein-Farkas (1989) anyagot 16 típusba sikerült sorolnunk, amelyet az alábbi táblázat mutat.

KUDARCFORRÁS

Típus	aktív	belső	kollektív	direkt	Situációk sorszáma v. ö. 1. tábl.
	A (+) (-)	B (+) (-)	C (+) (-)	D (+) (-)	
	reaktív	külső	egyéni	indirekt	
<u>0.</u>	-	-	-	-	41.
<u>1.</u>	-	-	-	+	5.6.
<u>2.</u>	-	-	+	-	
<u>3.</u>	-	-	+	+	29.
<u>4.</u>	-	+	-	-	42.
<u>5.</u>	-	+	-	+	3, 8, 19, 20, 23, 38, 39.
<u>6.</u>	-	+	+	-	
<u>7.</u>	-	+	+	+	26, 27, 28, 32, 33, 34, 35.
<u>8.</u>	+	-	-	-	
<u>9.</u>	+	-	-	+	2.
<u>10.</u>	+	-	+	-	14.
<u>11.</u>	+	-	+	+	
<u>12.</u>	+	+	-	-	4, 10, 13, 16, 21, 22, 30.
<u>13.</u>	+	+	-	+	9, 18, 31, 37.
<u>14.</u>	+	+	+	-	7, 11, 12, 40.
<u>15.</u>	+	+	+	+	1, 15, 17, 24, 25, 36.

2. táblázat

Megjegyezzük, hogy a 2, 6, 8, 11, típusokba tartozó situációkat nem találtuk, jellehet ilyeneket a mindennapi életben fellelhetünk.

43. Árulkodó gyerek iskolán kívüli "vesszőfutása"

(2. = $\overline{ABCD}$ típus)

44. Árulkodó gyerek tantermen belüli "vesszőfutása"

(6. $\overline{ABCD}$ típus)

45. Egy gyerek megdobása kövel, utcán

(8. = $\overline{ABCD}$ típus)

46. Garázdaság (galéri)

(11. = $\overline{ABCD}$ típus)

A szomatikus diszfunkciók jelenségeit úgy kívánjuk jobban megérteni, hogy konfliktusjelenségeknek tekintjük, s ezért úgy tipologizáljuk, ahogyan a (pedagógiai) konfliktus-situációkat. A szomatikus diszfunkciót tudatosan elvont értelemben tekintjük konfliktusnak. Ez két momentumban jut kifejezésre. Arra a kérdésre, hogy "milyen" konfliktus a "szomatikus diszfunkció?" nem olyan típusú választ adunk, hogy "olyan konfliktus, amelyben a résztvevők ilyen és ilyen tulajdonsággal rendelkeznek", hanem olyan választ, hogy a "diszfunkció olyan konfliktus, amelyben a résztvevők ilyen és ilyen viszonyban vannak." E viszonyt azzal jellemezzük, hogy nem versengő viszony, hanem partneri. A szomatikus diszfunkcióban mint konfliktusban résztvevő partnerek céltételezése környezetreferenciájú. Nem egymás legyőzése, hanem egymás segítése a cél. A konfliktus abban van, hogy ez a közös cél hiúsul meg a partnerek egymást gátlása, egymás ellen fordulása által.

A szomatikus diszfunkciót, mint konfliktust azzal is jellemezzük, hogy a (közös cél megvalósulásáért felelős) kudarcforrást nem feltétlenül az egyik partner nyitja meg a másik számára, hanem valami (általunk akár nem ismert) *harmadik tényező*.

Önként adódik, hogy ez a tényező sokszor a pszichében keresendő miután a szomatikus diszfunkciók gyakran kimutatható módon pszichoszomatikus diszfunkciók. Erre utaló tapasztalati tény a szellemi fogyatékosok szomatikus diszfunkciója. Az elméleti vonatkozást illetően a pszichofizikai paralelizmus elvére utalunk. (1.)

Ha a szomatikus diszfunkciókat konfliktusokként kívánjuk tipologizálni, akkor mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy mi a specifikus jelentése az A, B, C, D attribútumoknak a *szomatikus* kontextusában.

Az A, A aktivitás – reaktivitás pár igen kézenfekvően interpretálható és a minden szomatikus jelenségben megfigyelhető *támadás–védekezés* fogalompárjának felleltethető meg. Felfogásunk szerint minden szomatikus diszfunkció megkülönböztethető abból a szempontból, hogy az egyén (akinek a szomatikus diszfunkciójáról van szó) támadó (azaz tőle kiinduló) avagy védekező (tehát rá irányuló akcióra reagáló) aktusa tehető-e felelőssé az adott diszfunkcióért. *Aktív* típusú tehát a kudarcforrás (helyesebben a diszfunkcióforrás), amikor a súlyemelő a szakításakor túlhúzza a súlyt, ha a súlylökő kilép a dobókörből, de reaktív, ha valaki rosszul kap el egy labdát, rosszul sáncol a röplabdában, hálóbá üti vissza a labdát teniszben stb.

De nem kell sportszituációban lenni ahhoz, hogy aktív–reaktív (forrású) szomatikus diszfunkciót lássunk. A síkos járdán megcsúszó gyalogos, az autóbusz ajtajába beszoruló utas, a poharat feldöntő vendég, a bort abroszra cseppentő pincér, a borotválkozásakor arcát megvágó férfi stb. stb. mind mind aktív forrású szomatikus diszfunkciót mutat (szenved, produkál).

Reaktív szomatikus diszfunkcióra példa, ha valaki gépkocsivezetés gyakorlás során állandóan rángatja a kormányt, a kocsni tévelygő mozgását idézve elő.

Ha valaki ügyetlenkedik, amikor az ünnepélyen az emelvényen ülőktől virágot és kitüntetést kell átvennie, és nem tudja hova tenni. Ha fényes nappal a szembejövő gyalogossal összeütközik, mert nem tud kitérni előle.

Ha a kapus kiejti a labdát a kezéből, ha két csapattárs ütközik a labdarúgópályán, ha a trapézban a fogó nem kapja el a partnerét, ha átadásnál nem éri el a játékos a labdát, ha ökölvívásnál valaki beleszalad az ütésbe, ha a súlyemelő lökésgyakorlata során rosszkor, a súlyzó lengésének ellentétes fázisában indít.

Úgy gondoljuk, nem szorul további alátámasztásra, hogy az aktivitás – reaktivitás konfliktuselméleti attribútumpárja a szomatikus diszfunkciókra vonatkozóan is értelmezhető.

Ugyanez a helyzet a belső–külső attribútumpárral kapcsolatban is.

Belső forrású a szomatikus diszfunkció, jöllehet harmadik tényező (tehát nem a diszfunkcióban mint konfliktusban résztvevő – egyébként általában ismeretlen – partnerek egyike) nyitja meg, ha az egyed fáradt, kialvatlan, indiszponált, stresszes, ideges, izomlázás, szétszórta, figyelmetlen, felkészületlen, nincs megfelelően bemelegítve, túledzett stb. stb.

Külső forrásra vezetjük vissza a szomatikus diszfunkciót, ha valaki azért ejt el egy tárgyat, mert meglökték, ha a kapus azért engedi be a labdát, mert a nap a szemébe sütött, vagy eltakarta a labdát egy játékos, ha valaki cselnek esik áldozatul, még akkor is, ha "árnyékra mozdul".

Külső forrás nyilvánul meg a labdarúgó szomatikus diszfunkciójában, ha sörözüveg repül be a pályára, ha a lelátón fülsiketítő üvöltözés folyik. Ha az autóbusz elindul, mielőtt az utas leszállt volna, ha valaki a tömegen nem tud átfurakodni, ha garázda huligán fenyegető magatartására megbotlunk a saját lábunkban.

Kollektív (tömeghatás) kudarcforrást találunk, ha a labdarúgó azért játszik gyengén, mert a tömeg a lelátón (ez a *külső* kudarcforrás) zavarja, de akkor is, ha fél attól, hogy a következő hiba után "repül a szakosztályból". Kollektív a diszfunkció forrása, ha lincshangulatban az üldözöttnek földbe gyökerezik a lába, ha bandával áll szemben. De a kivégzőosztag tagja is tömeghatásnak van kitéve, hiszen ha elsőnek lö, gyilkossá válik. Így azután utolsó lesz, s ezáltal válik szabálysértővé, diszfunkcionál. Minden rajtbemozdulás forrása kollektív természetű, de ilyen lehet az üldözött futó helyzete a cél előtti tumultusban, vagy a kapusé amikor óriási kavardás van a kapu előtt.

Egyedi forrású szomatikus diszfunkcióval állunk szemben, ha a terrorista (akár játék-)pisztolyt szegez ránk, ha a gyerek nem tud kimenni az ajtón, amelyben nádpálcás apja áll, ha a labdarúgó lebénel az igazságtalan bírói szigortól, ha az edző kegyetlen. Az is egyedi típusú forrása a szomatikus diszfunkciónak, ha kisebbségi érzésünk támad a sztárhírű ellenféllel való megmérkőzésben, de akkor is, amikor megsajnáljuk, s így nem tudjuk megütni a nálunk gyengébbet.

A *nyílt és rejtett* (a D-vel jelölt "direkt") attribútum a szomatikus diszfunkciók mögött minden különösebb kényszer nélkül fellelhető. Minden küzdősport a védecs-támadás mellett kisebb-nagyobb mértékben tartalmaz taktikai elemeket, s a taktika nem más, mint a nyíltság és rejtettség, mint a konfliktusattribútum valamilyen megnyilvánulása. A pocsolába, gödörbe lépés nyílt, egyedi diszfunkció. A lépcsőn sötétben való lemenetelkor az utolsó lépcső elérése utáni elbotlás rejtett (egyedi, külső és aktív) forrást takar. Rejtett a forrása a diszfunkciónak, ha csellel szerelnek le labdarúgásban, ha átejtének, ha hátulról támadnak.

TÉZIS: A szomatikus diszfunkciók a konfliktusszituációk alapattribútumai szerint osztályozhatók, típusba sorolhatók. Az 2. táblázatból látszik, hogy valamely egyedről akkor mondjuk, hogy egy típushoz tartozik, ha négy attribútummal egyidejűleg rendelkezik.

Így például a 26. "Újra megzavarják az órát", azért konfliktusszituáció, mert a következő négy attribútum egyidejűleg áll fenn rá vonatkozóan: R, B, C, D.

A "lépcsőbotlás" szomatikus diszfunkció, mint láttuk aktív (A), külső ($K=\bar{B}$), egyedi (E), és rejtett ($I=\bar{D}$) kudarcforrással rendelkezik, azaz AKEI típusú, ami a 4. oldalon levő 2. táblázat szerint a 8-as típust jelenti.

Látható, hogy minden típust az attribútumoknak valamely négyes koincidienciája (együttes fennállása) határoz meg. Nem jönnek szóba természetesen olyan koincidienciák, amelyekben valamely attribútum az ellentétével együtt szerepel. (Például az A R B D koincidencia nem jelent típust, mert $A=R$.)

Minden egyed (mint konfliktuspartner) személyiségére jellemző azon típusok összessége, amelyeket tolerál. (*Klein-Farkas* terminológiájában: amely típusú szituációkat nem tart sértőnek.)

Egy konfliktustípust tolerálni elméletünk szerint annyit tesz, hogy az adott típusú szituációk mindegyikében *zárt* a kudarcforrás. Ám egy kudarcforrás zártságához

nem szükséges, hogy a hozzátartozó attribútumok mindegyike zárt forrású legyen. Ez a körülmény a konfliktusoldás egy sajátos módszerére ad lehetőséget. Vegyük például a "lépcsőbotlás" esetét. Aki ezzel a diszfunkcióval rendelkezik annak számára egyidejűleg van nyitva az A aktivitáshoz, K külsőséghez, az E egyediséghez és az I indirektséghez tartozó kudarcforrás. Ha tehát a négy típusalkotó attribútum (A, K, E, I) közül akárcsak egyet is elzárunk (mármint a kudarcforrását), akkor a koincidencia ugyanúgy hatástalanná válik, mintha az összes forrást zártuk volna el.

Ennek alapján a konfliktuskerülésnek egy új módszere dolgozható ki, amelyet az alábbi példán mutathatunk be.

Tételezzük fel, hogy egy egyed a lehetséges 16 típus közül a következő ötöt nem tudja tolerálni:

7, 11, 13, 14, 15.

Kérdés, mely attribútumok elzárásával lehet ezt az "intoleranciakört" zárt kudarcforrásúvá tenni.

Állítjuk, hogy bármely két attribútum (kudarcforrásának) elzárása célhoz vezet.

Valóban elemi Boole-algebrai számítással adódik, hogy

$$7 + 11 + 13 + 14 + 15 = \overline{A}BCD + A\overline{B}CD + ABC\overline{D} + ABC\overline{D} + ABCD$$

$$= (A+B)(A+C)(A+D)(B+C)(B+D)(C+D).$$

Ebből leolvasható, hogy e hatos koincidencia bármely tényezőjét (tehát két attribútumot) választva az egész koincidenciát vagyis a teljes intoleranciakört "lenullázhatjuk".

Itt felhasználtuk azt, hogy két attribútum alternatívájához tartozó kudarcforrás akkor és csakis akkor zárt, ha mindkét megfelelő forrás zárt.

Általában is kidolgozásra került egy (számítógépesített) módszer, amellyel bármely intoleranciakör esetén meghatározhatók az úgynevezett "védőattribútumok" teljes választéka.

További részleteket az olvasó a szerző doktori disszertációjában találhat.

Irodalom

- (1) Fényes Imre – Fáy Gyula: A pszichofizikai paralelizmus, Természettudományi Közlöny, 3, 546–548, 1959.
- (2) Klein Sándor – Farkas Katalin: Mennyire sért? Tanárok és tanárjelöltek véleménye pedagógiai konfliktusszituációkról, Módszertani Füzetek 25. Csongrád Megyei Pedagógiai Intézet Kiadványa, Szeged, 1989.
- (3) Molnárné Kis Margit: A szomatikus diszfunkció konfliktuselméleti és játékelméleti megközelítése. (Doktori értekezés, Pécs, 1991.)